

Відгук

офіційного опонента про дисертацію
Калашник Оксани Вікторівни
«Прономінативи в українській інтимній поезії
II п. XX – поч. XXI ст.: семантика і стилістика»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
(Харків, 2021. 210 с.)

Поетичний дискурс здавна привертає увагу літературознавців і мовознавців. Вивчення його з погляду лінгвостилістики сягає своїм корінням часів Античності, проходить через усю історію й на сьогодні не втратило своєї виняткової актуальності. Думки дослідників розбігалися, часто навіть поляризувалися, що засвідчує складність природи поетичної мови, таємничість її буття. До того ж рецепція поетичної мови, як і сприйняття світу загалом, базується не лише на засадах об'єктивності, а й суб'єктивності. Щодо останніх засад, то вони часто дисонують з утрадиційненою концептуальною парадигмою, наражаються на гостру дискусію, зазнають критики, трапляється, і спростувань. Однак і в цьому різнотлумаченні неодмінно вибазовуються ті або ті перспективні чи неперспективні засадничі положення. Простіше, звісна річ, з об'єктивним підходом до інтерпретування внутрішнього механізму й зовнішніх координат поетичної мови. Ідеться про випрацьовані універсалії, які не закорінені в окремому просторі, а екстрапольовані на весь науковий обшир. Важливо наголосити, що поетична мова – явище різнопланове й різновимірне, а зведення його до яких-небудь спільних знаменників – це щось радше зі сфери неймовірного, аніж реального. Розкриття експліцитних та імпліцитних ярусів поетичної мови перетворилося на грубезні томи досліджень, являє собою не лімітований процедурними чи якимись іншими рамками науковий алгоритм. Його кроки логічно пов'язані між собою, взаємозумовлені, вони стосуються не окремої епохи, не конкретного жанру або автора, а поетичної мови як феномену, знакового явища цивілізації з усім спектром його іманентних характеристик.

Томи студій, про які щойно мовилося, доповнює скромна праця Оксани Калашник «Прономінативи в українській інтимній поезії II п. XX – поч. XXI ст.: семантика і стилістика». Під прискіпливим оком дисертантки опинився такий специфічний, утаємничений жанровий різновид поезії, як інтимна лірика, жорстко окресленої доби, яку названо в праці «періодом оновлення української поетичної картини світу з опертям на мовно-літературні традиції» (с. 19). Авторка, аналізуючи джерельну базу, чітко вмотивовує хронологічні рамки досліджуваного явища, наголошуючи, зокрема, на такому: «... від поетів-шістдесятників почалася епоха другої хвилі модерну – оновлення української поетичної картини світу, зокрема інтимної лірики, яке за точністю традицій перейшло в третю хвилю – поетів дев'яностих, що триває й досі» (с. 20), тобто воно «розвинене в подальшому досвіді ліриків XX і XXI ст.» (с. 173). Принагідно вкажемо на широту й авторитетність фактажу, який репрезентують твори відомих майстрів слова (М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника, Д. Павличка та ін.) і менш знаних письменників (Т. Алексик, О. Галети, К. Калитко, М. Савки, Б. Таменчука, М. Шунь та ін.). Такий креативний підхід – запорука отримання ваговитих аргументів для об'єктивних висновків про значеннєву наповнюваність, художньо-семантичний ресурс і стилістичну поведінку конкретного мовного явища (прономінативів) у структурі інтимної поезії як специфічного макротексту.

У теоретичному розділі, як і слід було сподіватися, з літературознавчих позицій потрактовано поняття «інтимна поезія», а з лінгвістичних позицій розкрито мовні засоби інтимізації тексту. Виклад лаконічний, що, з одного боку, викликає занепокоєння (серйозну проблему – історію жанру, жанрову дефініцію, жанрові кордони, динаміку розвитку жанрово-видових модифікацій – треба аналізувати неrinaгiдно, а ґрунтовно), а з іншого боку, знімає цю напругу, не відбирає права пристати до позиції, яку пропонує авторка дисертаційної праці, через ту причину, що тлумачення аксіоматичних істин – надлишкова й навіть небезпечна річ. Те, що

кваліфіковано зробили попередники, потребує лише узагальнень, на крайній випадок – прийняття якихось робочих визначень для формування чіткості авторської позиції. Ось окремі з них: «... вважаємо інтимну лірику такою, де панівним мотивом є особистості, зокрема любовні переживання ліричних героя / героїні. Літературознавчі терміни “інтимна лірика”, “інтимна поезія” синонімічні» (с. 66); прономінативи різних розрядів «відзначаються особливостями вживання в сучасній інтимній поезії, зокрема створюючи певний стилістичний колорит і функціуючи як засоби інтимізації» (с. 72).

Слушними вважаємо міркування дослідниці про поетично-інтимний текст як складну динамічну знакову систему, для якої характерною є естетична організація, репрезентована широким спектром різнорівневих мовних та мовленнєвих засобів – фонетичних, лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних, пунктуаційно-графічних, стильових. Прикро лишень, що цей належно апробований у лінгвостилістиці підхід не знайшов свого послідовного практичного застосування у процесі опису займенників як важливих мовних одиниць моделювання інтимізації в художньому тексті, промовистих маркерів певного стилістичного ефекту.

Мета рецензованого дослідження – з'ясування художньо-семантичного наповнення й вияву стилістичного потенціалу прономінативів у текстах інтимної лірики чітко означеного періоду. Його об'єктом стали займенникові лексеми в текстах інтимної лірики, а предметом – семантика і стилістичний потенціал прономінативів як структурного компонента поетичного мовлення жанру інтимної лірики. Отож цілком логічно, що виняткову увагу в теоретичному розділі дисертації й у наступних її фрагментах приділено займенникові як лексико-граматичному, формально-граматичному, семантичному, стилістичному й текстотвірному феноменові. На дослідницьку увагу пощастило чи не найбільше прономінативам, якщо орієнтуватися на лексико-граматичні класи самостійних та службових слів. Оксана Калашник здійснила успішну спробу реферування проблеми частиномовного статусу займенника, специфіки його ономасіологічної,

семантичної, формально-граматичної структури. Зробити це було незмірно важко передусім тому, що прономінативи з новітніх позицій різновекторно інтерпретували Іван Вихованець, Катерина Городенська, Василь Ожоган, Ірина Дудко й інші українські мовознавці. Дисертантка пішла своїм шляхом: вона, орієнтуючись на діахронний принцип, ґрунтовно з'ясувала питання про морфологічний статус займенника, трактуючи його як «повнозначну частину мови, що відзначається семантичною своєрідністю, однак неоднорідністю граматичних категорій і синтаксичних функцій» (с. 38). Важливо, що дослідниця встановила окремішність займенників у частиномовній парадигмі, вирізняла їхні релевантні ознаки через закріплені за ними функції (субститутивну, дейктичну, анафорично / катафоричну), а також через специфічність денотативної структури й референційні можливості. У роботі переконливо доведено, що займенники, на відміну від інших повнозначних слів, позбавлені стійкої денотативної віднесеності. Її ідентифікування детерміноване контекстом, ситуацією мовлення або тим і тим водночас. До позитивних моментів уналежнюємо те, що денотативну й референційну сутність займенників запроєктовано на їхню різнорідну семантику, а як точніше, то на субстантивний (займенникові іменники), ад'єктивний (займенникові прикметники), адвербіальний (займенникові прислівники), нумеративний (займенникові числівники) рівні. Це дало підстави вирізнити ідентифікувальні семи прономінативів, а на їхній основі вичленувати семантичні типи досліджуваних лексичних одиниць. Розгляданій проблемі присвячено окрему структурну частину – «Прономінативи як семантичний клас» (с. 38–64). У ній системно представлено значеннєву ієрархію особових, присвійних, вказівних, заперечних, неозначених, питальних займенників. Нам імponує, що авторка дисертаційної праці вмiло послуговувалася різними інтерпретувальними технологіями і змогла вияскравити зумовлені екстралінгвальними чинниками найтонші семантичні нюанси прономінативів. Проілюструємо це на прикладі «тикання» / «викання», тобто на прикладі займенників ТИ / ВИ, використання яких «як дейктичних

вказівників адресата з урахуванням ситуативних і соціально-узуальних умов інтеракції належить до глобальних правил мовленнєвої поведінки та спілкування загалом» (с. 45): так звана пошанна множина (Ви), удавана пошанність (Ви замість Ти), статусна дистанція (Ви), фліртування зі співрозмовником (Ви), звертання до визначних історичних осіб (Ти), негативне, зневажливе ставлення до когось (Ти), сакральне тикання. Заслугують високої оцінки всі описані семантичні типи займенників, за винятком хіба що питальних. Їхній аналіз обмежився покликанням без належних коментувань на студії Л. Синельникової й Л. Терновської, у яких ідеться про смисловий потенціал лексем ЩО, ЯКИЙ у рамках поетичної комунікації. Зайвим вважаємо також наведення в дисертації російських відповідників українських прономінативів. Використання російськомовних лінгвістичних розвідок не зобов'язує цього робити.

З неабияким інтересом читається і сприймається фрагмент дисертації, у якому схарактеризовано художньо-семантичний потенціал прономінативів в інтимній поезії. Вельми сутнісним є той факт, що аксіологічну спроможність займенників схарактеризовано не осібно, а в парадигмі поетичного тексту. За точку дослідницького відліку взято вслід за Д. Овсянико-Куликовським, Л. Булаховським, В. Виноградовим, Л. Мацько й іншими вченими те, що «лірика – мистецтво прономінальної скерованості» (с. 76). Розкриття секретів цього мистецтва – справа складна. Художньотвірні функції займенників, як і поліярусність їхньої семантики, вимагають, по-перше, неабияких наукових зусиль, по-друге, багатого фактажу. І про те, і про те Оксана Калашник добре подбала. Добуті нею шляхом суцільної вибірки півтори тисячі фрагментів текстів із займенниковими слововживаннями стали надійним критерієм для встановлення значеннєвого, зрозуміло, і компонентного (лексемного) контактування в прономінативній системі, маніфестованого у вигляді моделей на зразок $Я - ТИ$, $Я + ТИ = МИ$, $Я - ВИ$, $Я - ТИ - ВИ$, для ґрунтовних висновків про художнє призначення цих моделей, про специфіку естетичної організації інтимних текстів із займенниковими компонентами,

про зв'язок між прономінативами й образами ліричних героїв, їхнім внутрішнім світом, почуттями, взаєминами тощо. На наш погляд, Оксані Калашник удалося переконати, що займенники в інтимному поетичному дискурсі наділені важливими конститутивними функціями, що вони утворюють самобутню субпарадигму з притаманними їй іманентними сутностями у складі поетичної парадигми. Зрозуміло, що конструктивним центром описуваної субпарадигми є або анонімна, або чітко оприявлена семантична композиція з набором її денотативних та референційних співвіднесень, які мають рідше експліцитну, а частіше імпліцитну форму виявлення.

До позитивів зараховуємо те, що в дисертації кваліфіковано описано імпліцитні смисли, які актуалізують займенники. На конкретних прикладах продемонстровано специфіку вияву в поетичному дискурсі прихованого за прономінативами змісту. Процедура декодування надихнула дослідницю на моделювання за безпосередньою участю займенників найпоширеніших художньо-семантичних конструктів тексту.

Окремо зупинимося на проблемі художньо-семантичного потенціалу прономінативів, яку порушує й успішно розв'язує Оксана Калашник. Уже наголошувалося, що вона зуміла знайти індивідуальні дослідницькі методики аналізу особових, присвійних, вказівних, неозначених та заперечних займенників і водночас активно користувалася уніфікованою технологією, яка віддзеркалює спільну художньо-семантичну поведінку різних за планом змісту описуваних слів. У роботі продумано до деталей критерії виокремлення моделей особових ($Я - ТИ$, $Я + ТИ = МИ$, $Я - ВИ$, $Я - ТИ - ВИ$) та присвійних ($МІЙ + ТВІЙ = НАШ$) займенників. Усі міркування підкріплені аргументованим фактажем. Виклад переконливий, процеси декодування тексту, до яких удається дисертантка, не викликають щонайменших застережень. Добре, що вона рясно цитує інших авторів, творчо полемізує з ними, поділяє їхні думки й висловлює власну точку зору. У цьому контексті

дискурсивності чітко викристалізовується авторська концепція з її пріоритетними засадами.

Обставини змусили авторку праці зупинити дослідницький погляд на семантико-граматичній моделі $Я + ТИ = МИ$, оскільки вона, як сказано в роботі, «посутньо відбиває особливість цього жанру лірики – почуття ліричного героя, вербалізовані й скеровані до об'єкта, – другого ліричного героя / героїні. Так створюється мікрокосм $МИ$, мікрокосм двох – $Я$ і $ТИ$... $Я$ – це завжди “ліричне $Я$ ”, $ТИ$ – завжди “ліричне $ТИ$ ”, $МИ$ – завжди поєднання “ліричного $Я$ ” і “ліричного $ТИ$ ”, тобто теж “ліричне $МИ$ » (с. 90). Це слугує підставою вважати розглядану модель універсалією інтимної лірики.

Важливо й те, що аналіз художньо-семантичного потенціалу прономінативів органічно невіддільний від семантичної інтерпретації їх, про що вже йшлося. Отже, можна з певністю говорити про цілісність і послідовність мовознавчої версії, яку розробила Оксана Калашник.

Новаторство дослідниці вбачаємо в тому, що вона залучила до лінгвостилістичного аналізу синтагматичний ресурс особових займенників – їхню здатність детермінувати аксіологічно конотовані прикметники та діеприкметники, виділила семантичні типи й розкрила текстотвірні властивості атрибутивних модифікаторів, але, на жаль, не подала їхнього конкретного компонентного складу, за яким закріплено в поезії роль експлікатора різнотональної пейоративності чи меліоративності.

Дослідники одностайні в тому, що для займенникової системи характерні внутрішні й зовнішні міграційні процеси. Про них також мовиться в дисертації. Зосібна це стосується вказівних прономінативів, точніше, редукції їхніх семантико-граматичних ознак (с. 110–113). У поетичному дискурсі, констатує Оксана Калашник, відносні займенники партикулюються, виявляючи тим самим специфічні стилетвірні риси. Міжчастиномовній транспозиції та її ролі в інтимізованому тесті відведено належне місце. Як один із проміжних висновків констатуємо, що художньо-семантичний потенціал прономінативів в інтимній поезії схарактеризовано за

системним принципом, з урахуванням їхніх внутрішніх і зовнішніх зв'язків, із вияскравленням специфічних особливостей кожного розряду займенників, із переконливим ілюструванням висловлених теоретичних міркувань, що постають як засадничі положення логічної авторської концепції.

Складним і малодослідженим є питання про роль займенників у творенні спеціальних засобів виразності. Тому цілком виправдано, що воно знайшло своє різнобічне відображення в рецензованій праці. Спираючись на роботи таких дослідників, як Л. Булаховський, Р. Якобсон, Т. Сільман, Ю. Лотман, О. Скоробогатова, Г. Волчанська, Н. Петренко, Т. Матвійчук, Оксана Калашник доводить, що прономінативи мають досить потужні стилетвірні властивості, що вони можуть функціювати як самостійні стилістеми або як органічні складники стилістичних фігур, тропів. У роботі послідовно розмежовано стилістичні фігури і тропейчні засоби, звернено увагу на деякі синкретичні моменти. Наприклад, порівняння поіменовано тропейчними фігурами, оскільки вони «містяться на межі між фігурами мови і тропами» (с. 166). Скрупульозному аналізу піддано прономінативи як виразники стилістичної фігури повтору. Сам же повтор як найтиповіший стилістичний засіб інтимної лірики схарактеризовано в різних його репрезентативних формах: повтор як «згущення» займенникових форм, дейктичний повтор, заґрунтований на стилістичній фігурі антитези, анадиплозис (епанафора), катафора, повтор структурних елементів. Подано цінний коментар, що нагадує лексикографічну статтю, до такого важливого для лінгвопоетики явища, як синтезування стилістичних фігур. Він містить 1) короткі відомості, що стосуються диференційних ознак тієї або тієї стилістичної фігури, 2) інформацію про її стилетвірні потенції і 3) конкретні ілюстрації. Пропонований підхід уможливив вирізнення класичних фігур та тропів, їхніх синтетичних і синкретичних модифікаторів. Із приємністю констатуємо, що стилістичну актуалізацію займенників з'ясовано в уніфікованому концептуальному ключі, з урахуванням їхніх спільних та відмінних стилетвірних потенцій.

Дисертація Оксани Калашник наповнена ідеями, які відкривають перспективу аналізу прономінативності, імпліцитності в поетичних текстах різної жанрової належності.

У процесі ознайомлення з роботою виникали певні роздуми, зауваження, що стосувалися частиномовного статусу займенників, їхньої семантичної диференціації, художньо-семантичного потенціалу, стилетвірних функцій. Окремі з них зникли самі собою після повного прочитання дисертації, а от на такі хотілося б почути відповідь:

1. У першому розділі розглянуто семантику шістьох розрядів займенників за традиційною класифікацією. Поза увагою чомусь залишилися зворотний, означальні та відносні. У другому розділі аналізом художньо-семантичного наповнення охоплено п'ять розрядів. Алогічним видається, що три розряди займенників обійдено увагою. Викликає непорозуміння й те, що висвітлений у першому розділі семантичний потенціал питальних займенників у другому розділі не знайшов свого відображення в проєкції на художньо-прагматичний ефект у текстах інтимної лірики.

2. Дисертантка, розглядаючи художньо-семантичний потенціал особових прономінативів, звернула увагу на сполучувальні можливості цих слів в аналізованих текстах. Однак характер лівобічної та правобічної валентності цього розряду й інших варто було б схарактеризувати докладніше, з орієнтацією на їхню предикативну та атрибутивну позицію, конотативні можливості через ту поважну причину, що синтагматичні зв'язки мають значний рівень інформативності стосовно художньої цінності мовних одиниць.

3. Завданням третього розділу було визначення можливостей займенників як автономних стилістем і як складників стилістичних фігур. Проте у викладі не простежено чіткого розмежування цих функцій, що значною мірою послабило деякі теоретичні міркування, а також висновки до третього розділу й загальні висновки.

4. Невмотивованим є прикінцеве судження про певні пріоритети у використанні стилістичних фігур в окремих авторів (наприклад, подвійної анепіфори у віршах Н. Горішньої та В. Крищенка, дейктичної анафори в поезіях Ю. Издрика, Д. Павличка та ін.) (с. 178). Про творчу роботу, риси ідіостилію письменників у дисертації нічого не сказано, отже, і звернення до цієї проблеми у висновувальній частині не має ніяких виправдань.

Висловлені зауваження та міркування не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, не применшують її теоретичного і практичного значення.

Автореферат віддзеркалює всі етапи дослідження, засадничі положення випрацьованої концепції. Робота належно апробована, що засвідчує участь авторки в наукових конференціях, а також публікації в українських фахових і в зарубіжних виданнях.

Уважаємо, що дисертаційна праця «Пронімінативи в українській інтимній поезії II п. XX – поч. XXI ст.: семантика і стилістика» відповідає вимогам МОН України, які зазначені в «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, унесеними відповідно до Постанов КМУ № 656 від 19.08.2015 та № 1159 від 30.12.2015 р.), а її авторка – Калашник Оксана Вікторівна – заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри
української мови
Полтавського національного
педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

М. І. Степаненко

Підпис *М. І. Степаненко*
Засвідчую
Ст.інспектор в кадрах
відділу кадрів
Ольга Паляниця
Ольга Паляниця

